

ŽÁNROVÁ PROBLEMATIKA STARORUSKÉHO DOMOSTROJE

Ctírad Kučera (Ústí nad Labem)

Má-li také stará literatura své "černé vzadu", pak kandidátem na jedno z prvních míst mezi nimi je nesporně staroruský Domostroj. Mohli bychom citovat řadu dokladů z pozdější literatury (např. z Turgeněvových Otců a dětí: "Vy jste slavjanofil. Vy jste stoupec nec Domostroje. Vám tak karabáč do ruky!"; z Tolstého Kreutzerovy sonáty: "To je živý Domostroj. Jaké podivné názory na ženu a manželství."; z Gladkovova Cementu: "Ach, vy mužští! Jak pevně ve vás sedí domostrojčevština! Nemáte ještě odvalu, abyste projevili úctu ženě.") Stejně tak bychom mohli uvádět příklady využití Domostroje jako zpátečnické historické reálie (např. v Ostrovského hře Komik XVII. století, v Kostylevově románu Ivan Hrozný atd.). Svědectví takto chápaného Domostroje nalezneme i v slovnících ruského jazyka (prvně v Michelsonově frazeologickém slovníku z roku 1902, v Ušakovově slovníku z roku 1934 a jiných). Také naše základní příručka hovoří o patriarchálně monarchistické ideologii Domostroje a uzavírá: "Domostroj ovlivňoval ruské myšlení a mravy více než tři sta let. Ještě v 19. století je normou v konzervativním kupeckém prostředí, což se stalo předmětem kritiky revolučních demokratů."¹

Měli jsme již příležitost ukázat, že tato pokroková legenda o reakčním Domostroji, která redukovala složitou památku na jednoznačný společenský pojem, je vyložena plodem novější doby, v níž svou úlohu sehrála řada okolností spojených s druhým zrozením památky v roce 1849,² a že památka nebyla v starší době zdaleka tak všemocná a rozšířená, jak se jí přičítalo, ba i její charakter byl podstatně jiný.³

Jednou z otázek, které bylo dosud v souvislosti s Domostrojem věnováno málo pozornosti a které je přitom pro jeho reálné zhodnocení nezbytná, je problém žánrového zařazení památky.

Domostroj bývá běžně řazen do okruhu staroruské didaktické literatury typu "poučení a přikázání". Již jeden z prvních, kdo se Domostrojem vážněji zabýval, F.I. Buslajev, r. 1852 poukázal na shodné rysy památky s Poučením Vladimira Monomacha. Podrobněji příbuzenské vztahy Domostroje v rámci staroruské, ale i světové literatury (včetně památek českých) rozvedl autor první monografie o Domostroji z r. 1872, I.S. Někrasov, a po něm i další.

Již toto prosté porovnání je důležité, neboť zbavuje Domostroj jeho výlučnosti a všemocnosti. Byl totiž pouze jedním z článků přebohatého řetězu, přitom zdaleka ne nejsilnějším a nejvlivnějším. Je zřejmé, že úlohu základního rodinného kodexu, rozsáhlého souboru nábožensko-morálních předpisů, hrál daleko spíš Izmaragd, dochovaný v pěti redakcích, z nichž jen druhá čítá přes sto rukopisů 15.-18. století. Izmaragd nalezneme též ve většině soupisů tehdejších knihoven, včetně carských. Byl také vytištěn v 18. století a živému zájmu se těšil až do nové doby v prostředí staroobřadců, kteří si ho naposledy vytiskli ve své moskevské tiskárně ještě roku 1912.

Rozsahem podstatně menší Domostroj se dochoval pouze ve dvou redakcích o celkovém počtu tří desítek rukopisů 16.-18. století. Nenajdeme ho v jediném oficiálním knihovním seznamu, "vysokého" posvěcení ho zbavuje i formát rukopisů (pouze oktávový či kvartový). Roku 1849 byl vydán jako památka prakticky již zapomenutá.

Ještě důležitější je však struktura památky, kterou nelze při žánrovém určení opomenout. Domostroj je v obecném povědomí spojován pouze s radami k přísnému zacházení se ženou a dětmi a jejich fyzickému trestání. Avšak již letný pohled dosvědčí, že rady z okruhu nábožensko-morálního tvoří podstatně menší a zřetelně nepůvodní část, jakýsi "ideový" úvod, převzatý v konspektivní podobě ze starší literatury a sahající svými prameny až k starozákonním poučením. Plné dvě třetiny však obsahují rady ke skutečné správě domu, k vedení domácího hospodářství, včetně poučení o vaření piva, chystání zásob na zimu, uschovávání odstřížků atd.

Zvláštní záinku si zaslouží název památky. Jednoslovné označení Domostroj je plodem nové doby, původní název zřejmě zněl (podle shodného znění několika rukopisů druhé redakce): Книга глаголемая домострой имеет в себе вещи zelo полезны, поучение и наказание всякому православному христианину, мужу и жене и чадом и рабом и рабницам, в каеже имать сказание главам. Součástí názvu byl tedy i přehled jednotlivých kapitol, jichž bylo 63. Tento název, a jmenovitě slovo Domostroj, patří však zřetelně až protografu druhé redakce, která má proti první ucelenější a stručnější ráz, tedy i blíže k praktickému charakteru. I samo slovo Domostroj je zjevným neologismem 16. století, odpovídajícím řeckému oikonomos. Existuje k němu a jeho odvozeninám řada dokladů z rukopisných textů v kartotéce staroruského slovníku Akademie věd SSSR, je zachyceno i v nejstarších slovnících.⁴

Vraťme se však ještě jednou k názvu: jeho počáteční slova lze totiž chápat jako přímé upozornění na žánrovou specifiku, zdůrazňující podíl praktického, světského poučení.

Jsme vůbec přesvědčeni, že se památka skutečně vyvíjela směrem k praktické příručce, jak o tom svědčí nejen jeden doklad. Tak jeden z pozdějších rukopisů má již zjednodušený název Книга домо-стройная и сароваз, s přidávanými kapitolami o sadařství. V soupisu rukopisů bývalého Rumjancevského muzea jsme objevili překlad německé kuchařské knihy ze 17. století, který si "vypůjčil" takřka plný původní název Domostroje. Neměli bychom přehlédnout ani svědeckví Dalova slovníku, jenž vyšel roku 1863, materiál k němu byl však sbírán hlavně ve 40. letech minulého století: "Домострой, письмен-

ное наставление домохозяину, дворецкому; рукописи под названием Домостроя ходят в народе."

Již tento stručný pohled na žánrovou problematiku Domostroje ukazuje, že památka představuje v rámci didaktické literatury významnou novinku právě spojením morálního a světského (přítom prakticky hospodářského) prvku, se zjevným důrazem na druhou část.

Domostroj byl v letech 1849-1910 vydán celkem sedmkrát. Existuje i řada studií o něm, avšak s tak diametrálně odlišnými soudy o všech základních otázkách, že to snad nenajdeme u žádné jiné památky. Sovětští odborníci již několikrát zdůraznili potřebu nového vydání a prozkoumání Domostroje. Aplikace moderních zásad badatelských, zejména textologických principů Lichačovy školy, jakož i historicko-funkčního a zeměvědného přístupu, určitě přispěje k rehabilitaci Domostroje jako důležité historické památky staré Rusi.

Poznámky

- 1) Slovník spisovatelů - Sovětský svaz I, Praha 1977, s. 331-2.
- 2) Viz. naše příspěvky U pramenů "domostrojevské" legendy (K prvnímu otištění staroruského Domostroje), Bulletin URJL VII, Praha 1963 a Проблемы изучения древнерусского Домостроя, Wiener slavistisches Jahrbuch XII, Wien-Graz 1972.
- 3) Některých otázek se dotýkáme v následujících statích: Literární zařazení Domostroje, Bulletin URJL XV, Praha 1971; Vývoj staroruského Domostroje, Bulletin URJL XVI, Praha 1972; Staroruský Domostroj a jeho autor, Sborník PF Ústí n.L.-řada cizích jazyků, Praha 1974; Text a kontext staroruského Domostroje (K problematice studia starší ruské literatury), Sborník PF Ústí n.L.-řada cizích jazyků, Praha 1986.
- 4) Např. roku 1596 Лексис сиречь речения, вкратце собраны и из Славянского языка на простой русский язык истолкованы Лаврентием Зизанием: "Домостроитель - шафар, справца дому".

ŽÁNROVÁ PROBLEMATIKA DŘEVNERUSKÉHO DOMOSTROJA

Цтирад Кучера

Домострой является одним из звеньев древнерусской дидактической литературы, но не играл в ней роли настольной семейной книги, основного свода религиозно-моральных правил, как о нем обычно судят. Структура памятника, оригинальное название и факты развития подчеркивают скорее его светский, хозяйственный характер.

Памятник, название которого превратилось в ходе общественной борьбы пол. 19. века в однозначный символ, нуждается в новом издании и исследовании, которое восстановит его реальное значение.